

УДК 821.161.2.09 Нечуй-Левицький

ІННА РУДЯНЧУК

ЦЕНЗУРНА ІСТОРІЯ ВИДАНЬ ТВОРІВ І.С.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО В ЙОГО ЛИСТУВАННІ

У статті мова йде про особливості стосунків І.Нечуя-Левицького з царською цензурою та «цензурну» історію ряду творів класика.

Ключові слова: епістолярій, цензура, Валуєвський циркуляр, Емський указ.

Багатюща спадщина Івана Нечуя-Левицького, письменника, публіциста, перекладача як невід’ємна складова національної літератури й культури в цілому вимагає подальшого наукового розгляду, оскільки та дуже значна дослідницька спадщина про творчість класика нашого письменства не вичерпує всього багатства можливих нечуезнавчих студій. Тим паче, що з’являються нові дослідницькі методології, є свобода аналітичної наукової думки, та й об’єкт дослідження нині значно ширший, аніж був раніше. Зокрема, пильнішої наукової уваги потребує епістолярій І. Нечуя-Левицького, який хоч і брався дослідниками до уваги [див.: 9; 10; 11], але без належної системності й наукової об’єктивності. Епістолярій дає змогу простежити еволюцію творчого становлення видатного українського письменника в контексті його епохи. Сформовані в приватному та офіційному листуванні світоглядні позиції, переконання І.Нечуя-Левицького постають, з одного боку, історичною ілюстрацією його часу, з іншого – поштовхом до роздумів та узагальнень, що стосуються безпосередньо письменника.

На жаль, повторимося, (попри здавалося б серйозні дослідницькі здобутки в царині вивчення творчості І.С. Нечуя-Левицького), епістолярна спадщина письменника ще вимагає ґрунтовного осмислення. У межах цієї статті зосереджено увагу на цензурній історії видань творів митця, відображеній у його листуванні.

Початок літературної діяльності І.Нечуя-Левицького співпав із посиленням реакційних заходів царського уряду, спрямованих на придушення національно-визвольного руху пригноблених народів. Як відомо, Валуєвський циркуляр (1863 р.), Емський указ (1876 р.) законодавчо закріпили заборону української мови. Так, Валуєвський циркуляр дозволяв друкувати лише книги «изящной литературы»

[див.: 1], а Емський указ уже наклав заборону на друк оригінальних творів, перекладів в Україні («за исключением исторических памятников, но с тем, чтобы и эти последние ... издаваемы были без отступления от общерусской орфографии (т.е. не печатались так называемой «кулишивкою» [2, 60]) і на ввіз україномовних видань, надрукованих за кордоном. В. Власенко зазначав, що в журналі «Правда» була надрукована замітка про виданий у Росії закон від 7 червня 1872 р., який «давав право міністрові внутрішніх справ «задержати і спалити кожну книжку журналу, де розбирались соціальні або політичні питання не з того погляду, який бажав би дозволити уряд» [3, с. 80]. Але попри цензурні утиски українська мова та література розвивалися, утверджувалися й здобували визнання «з боку передових сил громадськості в європейському контексті» [10, с. 34]. Українські митці намагалися всіма силами боротися з такими утисками рідного слова: публікації у пресі, дискусії, публічні виступи на різних зібраннях, клопотання перед урядом, робота з розширення функцій української мови. Письменники брали якнайактивнішу участь у цій роботі. І.Карпенко-Карий, М.Старицький, М.Кропивницький та багато інших представників українського письменства долучалися до цієї «боротьби»: у приватних чи офіційних листах писали про цензурні утиски, намагалися знайти шляхи обійти їх [див.: 4; 5; 6].

Не оминув цієї проблеми у своїх листах й І.Нечуй-Левицький. У багатьох епістолах він писав про ті труднощі, які доводилося переборювати, щоб його твори побачили світ. В. Власенко у статті «І.С.Нечуй-Левицький і царська цензура» писав, що вперше твори письменника були надруковані за кордоном, у львівському журналі «Правда». На початку 1870-х років письменнику вдалося видати в Києві твори, які раніше були надруковані у Львові. Але він натрапляв на сувору цензуру щодо українського слова. Неодноразово письменникові повертали твори з цензури, помінявши слова, викресливши цілі частини з тексту («...ще вчора получил з петербур[зької] цензури «Причепу» й «Дві московки»..., сказати правду, «Причепу» так покалічила цензура (хоч вона й петербурзька), як я й не гадав. Цензура позамазувала навіть слова рідні в фразях: «рідні українські пісні», позамазувала все, що говорилося про польських панів... Аж сум бере за літературу, за мисль...» [7, с. 271]). У листах до В.Барвінського, П.Житецького, М.Костомарова письменник неодноразово згадував про тяжку долю видання повісті «Кайдашева

сім'я». 1 вересня 1879 р. Левицький сповіщав В.Барвінському, що відіслав повість у «Главное управление по делам печати в Петербурзі, але це все одно, що я викинув рукопис в огонь. Председатель, профессор університету Григор'єв, ярий великоруський націонал – і навряд чи він випустить повість з своїх залізних ручок» [7, с. 275]. У наступному листі до цього ж адресата від 26 вересня 1879 р. він писав, що повість йому повернули, щоб переписав «офіційним теперішнім правописом, тобто, щоб на кінці слів був ь, а щоб тверде и писати через ы, а м'яке і – як хочеш. Я згодився на це, аби тільки дозволилиечатати» [7, с. 275-276]. М.Грушевському Нечуй-Левицький сповіщав, що цензура дуже сувора до українських книг: «Просто сум бере! Обрізає, замазує, вимазує і псує пієси» [7, с. 37]. У листах до вже згаданих адресатів письменник називав «Главное управление...» могилою для його творів, і це відповідало дійсності, бо твори І. Левицького лежали там по декілька місяців, а коли вже їх брали до розгляду, то вилучали звідти все, що, на думку цензорів, ішло проти указів та циркулярів Російської імперії.

З епістолярної спадщини письменника 1970-80-х рр. відзначаємо, що великих цензурних утисків і правок зазнала повість «Причєпа». Детальніше про митарства твору написано в листі до О. Огоновського від 24 липня 1890 р.: «"Причєпі" не пощастило дуже в цензурі. Я послав її в Главное упр[авление] по делам печати в Петербург ще в 1875 р., і вона неначе в воду впала. Ніякої одписки я не мав. Потім послав туди ж в 1876 р. Пропустив її для печаті петер[бурзький] отдельний цензор. Я, бувши в Києві в 1876 р. в місяці іюні, одніє її в типографію, але тоді вже 1876 р. в маї вийшов указ, забороняючийечатати українські книжки. Типографія побояласьечатати і одіслала розрішену книжку знов в Петербург, де вона й сіла, і я ніякого одвіту звідтіль не дістав. Втретє я подав її цензоріві Рафальському 1886 р., і він не пропустив, а оцє в цьому року я вчетверте подав її теперішньому цензоріві, проф. Ромерові... « [7, с. 329]. Ймовірніше, що занепокоєння цензора Рафальського викликали зображені у «Причєпі» картини реалістичного становища України під гнітом імперії, засудження системи виховання та навчання в університєтах і школах. На підтвердження цієї думки доречно навести цитату В.Власєнка про причини заборони друкування повісті: «Коли б автор обмежився тільки зображенням стосунків між поляками і малоросами, не торкаючись мало не на кожній сторінці питання про цілковиту втрату останніми своєї самостійності, то повість

його, за небагатьма вилученнями, здавалась би нешкідливою у цензурному відношенні...» [3, с. 81]. Як бачимо, автора повісті звинувачували в тому, що він протестував проти тогочасного політичного устрою, а також сатирично змальовував у ній священнослужителів, викривав паразитичний спосіб життя панства. Такі закиди цензорів зумовили заборону друкування «Причепи». Лише 1901 р. повість побачила світ у Києві.

Таких ж митарств зазнав і роман «Хмари». Твір тривалий час видавали в скороченому вигляді або окремими розділами. 1899 р. письменник у листі до М.Грушевського писав, що хоче подати до цензури «Хмари». 11 грудня 1900 р. він сповіщав, що цензура не пропустила роман, тому він «подав прошення міністрові внутрі[шніх] справ» [7, с. 370]. Цензор визнав роман «вкрай тенденційним» і політично небезпечним. Особливу увагу він звернув на ті сцени, де письменник змальовав порядки духовної академії, висміяв священників та русифікаторську політику царизму. В. Власенко слушно зазначає, що цензор вважав за необхідне послабити сатирично-викривальне спрямування повісті й на перший план винести побутові сцени, «які не містять у собі нічого шкідливого з цензурної точки зору» [3, с. 83]. Побачивши в романі українофільську тенденцію, цензор заборонив його друкувати. 1904 р. за допомогою М. Грушевського «Хмари» були видані у Львові. І лише 1908 р. роман було надруковано в Києві, про що І. Левицький сповіщав листом М.Лободовського: «Вийшов вже мій V том «Хмари» вид. Череповського. Цін[а] 1 р. 25к. ...Чи не написав би хто коротенької рецензії в якійсь харків[ській] газеті?» [7, с. 477].

У своїх епістолах Іван Нечуй-Левицький неодноразово сповіщав друзів і знайомих про цензурні утиски й інших власних творів. Так, у листі до М.Грушевського від 12 травня 1899 р. він писав, що цензура не пропустила окремою книжкою «Князя Єремію Вишневецького» і просив надрукувати роман у вигляді фейлетонів у газеті «Діло» [7, с. 361]. О. Огоновському І. Нечуй-Левицький сповіщав про те, що ні «Запорожців», ні «Миколи Джері», ні «Старосвітських батюшок» українською мовою цензура не пропустила [див.: 7, с. 329].

Не менш цікавою є й історія цензурних «пригод» Біблії, яку перекладав І. Нечуй-Левицький разом з П. Кулішем та І. Пулюєм. С. Хаврусь стверджує, що 1845 р. П. Куліш і М. Костомаров відвідували стеблівського священника Семена Левицького – батька І.С.Нечуя-Левицького, – «який в умовах синодальних заборон читав

проповіді рідною мовою, надсилаючи їх на затвердження до Київської духовної академії» [8, с. 7]. Звісно, академія вважала, що українська мова не гідна бути мовою церковних відправ. Можливо, під час цих відвідин була зачеплена проблема перекладу Біблії. П. Куліш уперше переклав Біблію під час проживання в Мотронівці на Чернігівщині, але рукопис, як відомо, згорів. Куліш узявся знову до перекладу, але всієї роботи не здійснив: завадила смерть.

Першу згадку про роботу І. Левицьким над перекладом Біблії ми знаходимо в його листі до Б. Грінченка, де Іван Семенович сповіщав, що робить переклад з німецької Біблії [7, с. 371]. Найбільше листів, у яких згадується про цей переклад, адресовані Іванові Павловичу Пулюю – українському вченому-фізику та електротехніку. В адресованому до нього листі від 14 травня 1901 р. Нечуй мовив про те, що Куліш не переклав четвертої частини Біблії, «і я мусив сидіти коло цієї праці півтора року!» [7, с. 373]. Тут же він просив І. Пулюю поклопотатися, «щоб десь примостити переклад «Біблії», бо він лежить та дармує в Чернігові, де теперечки перевіряють рукописи переписчиків з рукописами Кулішевими й моїми, покладеними в музей Васил[я] Васил[ьовича] Тарновського» [7, с. 374]. З наступних листів І. Левицького дізнаємося, що переклад таки був прилаштований: «Я дуже, дуже радий, що справа з «Біблією» скінчилась, і Лондонське біблійне товариство купило переклад «Біблії» на українську мову» [7, с. 377]. Та й цей переклад, як і інші твори письменника, зазнав цензурних утисків. У листах до І. Пулюя, Б. Грінченка І. Нечуй-Левицький скаржився на те, що переклад для відправлення за кордон не хочуть завіряти нотаріуси: «В наших нотаріальних конторах не згодились засвідчити ні уповносіління німецького, ні його українського перекладу, присланого од Пулюя з тієї причини, що ті уповносіління писані на заграничних мовах, а не на російській мові. ...Я мусив подати д. Пулюєві засвідчену «Доверенность» од себе на російській мові» [7, с. 381]. Були й інші проблеми у виданні Біблії. З листів до І. Пулюя та І. Рудченка дізнаємося, що Британському біблійному товариству необхідні були переписи й копії Біблії, тому що Товариство само збиралися виправляти й перевіряти рукописи. Копії мали прибути в Лондон до 15 січня, інакше контракт було б розірвано. Але виявилось, що В. Тарновський віддав Чернігівському земству свій музей з умовою, щоб нічого з нього ніколи не було видавано й вивезено з Чернігова. Мабуть, ця справа була вирішена вдало, бо 1904 р.

українськомовний переклад Біблії було надруковано. «Дуже Ви втішили мене, – писав І. Левицький І. Пулюю, – подаючи звістку, що український переклад «Біблії» вже надрукований. Велике спасибі Вам од мене та й спасибі Вам буде од кожного українця за Ваші труда по виданню «Біблії» [7, с. 49]. З листів Нечуя-Левицького видно, що Іван Пулюю не був перекладачем Біблії, а лише редагував переклад та змінював окремі фрази й слова галицьким правописом. Цей правопис І. Левицький не прийняв, а тому просив І. Пулюю в другому виданні додержуватися «оригіналів перекладу, не змінюючи ні слів, ні граматичних форм» [7, с. 43]. У жовтні 1907 р. письменник написав листа до Бриганського біблійного товариства, в якому скаржився на те, що Біблія з таким правописом не буде поширеною в Наддніпрянщині, і просив, щоб наступні видання були українською мовою «по рукописам Кулиша и моим, с соблюдением правописания Кулиша» [7, с. 474].

За свою роботу, як зазначає С. Хаврус, І. Нечуй-Левицький отримав примірник віденського видання, на титулі якого було надруковано: «Святе письмо старого й нового завіту. Мовою русько-українською. Переклад П.О.Куліша, І.С.Левицького і Пулюя. W. 1903». А на обкладинці були такі слова: «Високоповажному Іванові Семеновичу Левицькому в день 35-літнього ювілею літературної діяльності в ознаку великої пошани від гурту учнів Київської Духовної Семінарії. Київ. 19. XI. 1904» [8, с. 7].

Отже, приватні кореспонденції І.Нечуя-Левицького дають вельми цікавий матеріал щодо цензурної історії видань творів нашого класика, доповнюють загальну картину підневільного буття українського письменства XIX – поч. XX ст. Цілком певно можна твердити, що саме епістолярії письменників дають можливість з'ясувати й увизначити цей сегмент літературного життя в Україні.

Література

1. Яременко В., Сліпущко О. Архівні документи Валуєвського циркуляра 1863 року та їх сприйняття / В. Яременко, О. Сліпущко // Дніпро. – 2001. – № 1-2. – С. 55-76.
2. Статеева В. Українська мова та український театр у другій половині XIX ст. / В. Статеева // Дивослово. – 2005. – № 4. – С. 60-62.
3. Власенко В.О. І. Нечуй-Левицький і царська цензура / В.О. Власенко // Радянське літературознавство. – 1965. – № 4. – С. 80-85.
4. Карпенко-Карий І. Твори: В 3-х т. – Т. 3. Драматичні твори, листи, статті / Карпенко-Карий І. – К.: Дніпро, 1985. – 373 с.
5. Поліщук В. «А в цензурнім смаку я не напишу...» (Михайло Старицький і проблема цензури) / В. Поліщук // Дивослово. –

2002. – №2. – С.17-20. 6. Новиков А. Тема національного відродження України в духовній спадщині М.Кропивницького // Дивослово. – 2001. – № 2. – С. 17-19. 7. Нечуй-Левицький І.С. Твори: В 10 т. / І.С.Нечуй-Левицький. – К.: Наукова думка, 1968. – Т. 10. – С. 255-504. 8. Хаврус С. І. Нечуй-Левицький – перекладач «Біблії» / С. І. Хаврус // Літературна Україна. – 2001. – 6 грудня. – С. 7. 9. Мандрик М. Перший літературний наставник видатного історика: до взаємин І.С. Нечуя-Левицького і М.С. Грушевського / М.Мандрик // Літературна Україна. – 1998. – 26 листопада. – С. 4. 10. Мішук Р. С. Співець душі народної: до 150-річчя від дня народження І. С. Нечуя-Левицького / Р. С. Мішук. – К.: Т-во Знання УРСР, 1987. – 48 с. 11. Іванченко Р. Г. Іван Нечуй-Левицький: Нарис життя і творчості / Р. Г. Іванченко. – К.: Дніпро, 1980. – 147 с.

Инна РУДЯНЧУК

ЦЕНЗУРНАЯ ИСТОРИЯ ИЗДАНИЙ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И.С.НЕЧУЯ-
ЛЕВИЦКОГО В ЕГО ПЕРЕПИСКЕ

В статье речь идет об особенностях взаимоотношения Нечуя-Левицкого с царской цензурой и «цензурной» истории ряда произведений классика.

Ключевые слова: эпистолярный, цензура, Валуевский циркуляр, Эмский указ.

INNARUDYANCHUK

ENSORSHIP HISTORY WORKS EDITIONS I.S.NECHUYA-
LEVYCHTSKOHO IN HIS CORRESPONDENCE

The article is talking about the features vzayemostosunky I.Nechuy-Levitsky of tsarist censorship and «censorship» story some classic works.

Keywords: epistolary, censorship, Valuev Circular, Ems decree.

Стаття надійшла до редакції – 29.11.2011 р.

Прийнята до друку – 6.12.2011 р.